

SPIRA VERONIKA

Szembesítés

Lengyel József: Szembesítés
(Magvető Könyvkiadó, 1988.)

*„Sztálin nem is véres ösztön. Véletlen? ...
Kavics, amely elindítja a lavinát és az
törvényszerűen nő? Kavics csak lejtőn
gurul; a lejtő már eleve megvolt... A lejtő
nem véletlen.”*

(Lengyel József)

A glasznosztly nyomán megismert adatok tükrében már korántsem tűnik elméleti hibának a hitlerizmus és a sztálinizmus „szembesítése”. **Lengyel József** kisregénye ezt teszi. Ezért sem kerülhetett korábban a hazai olvasók kezébe. A 70-es években kinyomtatták ugyan, de a könyvesboltokig már nem jutott el. Így azoknak a műveknek a sorát gyarapította, amelyek előbb váltak ismertté külföldön, mint hazájukban (**Paszternak**, **Szolzenyicin**, **Zamjatyin** vagy éppen **Konrád György** művei). Ezért a nemrégiben megjelent regény hátlapján olvasható megállapítás, miszerint posztumusz regényről volna szó, csak részben vagy egyáltalán nem helytálló. A *Szembesítés* már az író életében kikerült a nyomdából mind itthon, mind külföldön. Csak a hazai olvasókhoz nem jutott el mostanáig.

Lengyel József – bár pályája a tízes években indult – szélesebb olvasóközönség előtt csak a hetvenes években vált ismertté. Ekkor jelentek meg a sztálini időszakot, táborokat, a száműzöttek sorsát bemutató – személyes élményeken alapuló – művei: az *Elejétől végig*, a *Mérges, kicsi öregúr*, az *Út épül*, a *Norilsz kettő* és az *Igéző*. Ezek a művek méltán kerültek a sztálini terror időszakát, a táborlakók és a száműzöttek sorsát ábrázoló művek élvonalába, *Szolzenyicin* vele egy időben megjelent *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című világhírű műve mellé. Lengyel József hitvallása ezekben a művekben azé a kommunistaé, aki élesen szemben áll a sztálinizmussal. *Lassú Endrének*, a *Szembesítés* főhősének szavaival:

„...én csak úgy lehetek kommunista, ha elismerik nyíltan és az egész világ előtt, hogy azok, akik velünk ezt csinálták, nem kommunisták.”

„Hinni? Hát nem hiszek a párt csalhatatlanságában. Bízni? A kommunista rend erejében igenis bízom. Csakhogy ennek a bizalomnak feltételei is vannak. Elsősorban, de ezt már mondtam is: az igazság nyílt feltárása, továbbá, hogy ne egy vékony réteg üljön fenn magabiztosan, stallumokban, a burzsoá rendnél is avultabb feudális-patriarchális uralkodó réteg módjára. Mert manapság itt egy járási titkár nagyobb hatalom, mint – magyar példát hozok – egy főszolgabíró.”

Ez nem csupán megállapítás, követelés is rejlik benne. A sztálinizmussal való teljes leszámolás követelése. Ennek kimondása és vállalása azonban nem volt könnyű még a közelmúltban sem.

A *Szembesítés* 1947-48-ban játszódik Moszkvában. A moszkvai magyar nagykövetségre, ahol már a háború utáni új Magyarország új hivatalnokai dolgoznak, besurran egy rosszul öltözött, kiéhezett, megviselt idegrendszerű ember, és a követség egyik magas rangú tisztviselőjével

akar beszélni. A besurranó férfi *Lassú Endre*, magyar kommunista, aki az illegális mozgalomban atyai támogatója volt a mostani követségi titkárnak, *Banicza István*nak, de életútjuk más irányba vezetett. *Lassú* emigrálni kényszerült, majd a Szovjetunióba került, *Banicza* otthon maradt és az illegális párt tagja volt. Mindketten kommunisták, mindketten táborból szabadultak. Az egyik egy hitleri koncentrációs táborból, a másik a sztálini Gulag egyik lágeréből. Kettejük szinte egész naposra nyúló beszélgetése, amely a kisregény gerincét adja, valóban a címben megjelölt szembesítése e két sorsnak, de több is ennél. Amikor ugyanis a „szembesítés” folyik, a hitlerizmus már elbukott, a sztálinizmus azonban – a háborús győzelmet követően – most lép újabb szakaszába. A különbséget felismertetni *Baniczával* – ez volna *Lassú* célja:

„Ugyanis, kérem tisztelettel, itt nem egy darab Szent Bertalan éjszakája volt, hanem ezeregy

...

(...) – Számolta? – kérdeztem élesen.

- Nem. A számolás még tart.”

Lassú feltárja a részben kommunista meggyőződésből és konformizmusból vonakodó *Banicza* előtt tapasztalatait a hatalom természetéről, amelyet jól ismer:

„A hatalom rákos daganat, megeszi az emberben az emberség sejtjeit. A cél már szinte semmi, és a hatalom már egyedül a hataloméért kell. (...) a hatalom tönkre teszi az egyén minden emberi normalitását, túlburjánoztatja és ezzel tönkreteszi, de a ráknál is rosszabb. Mert ragályos, mint a pestis. A modern pestis az íróasztali hatalom, a vezető hatalom. Gátjavethetetlen terjed. Pusztá látása is elég, hogy elvegye az egészségesek életkedvét.”

Banicza pedig, bármennyire is hitetlenkedik, már létével is igazolja *Lassú Endre* felfogását a gyávaság kulcsszerepéről, hiszen már maga is ismeri a félelmet, holott még a fordulat éve és a Rajk-per előtt vagyunk. *Lassú Endre* tétele az emberek átalakulásáról, a morál meggyengüléséről a félelem árnyékában, kegyetlen és pontos:

„Nézd, Pista (...) én tudom, hogy nem vagy gyáva. És ezért nem vagy a számukra megbízható. Értsd meg végre! A gyáva ember a konstans tényező, melyből nyugodtan indul el a számításuk. (...) A bátor a változó. Tehát megbízhatatlan. De mindabból, amit itt tapasztaltam, számomra éppen a bátor emberek fokozatos elgyávulásának látványa volt a legtanulságosabb. És a leginkább lesújtó.”

Baniczában két én viaskodik. Az egyik még érintetlenül őrzi az illegális mozgalomból hozott morális elkötelezettséget, szolidaritást, segítőkészséget, ezért is lehet vele teljesen őszinte *Lassú*. (Erről a szolidaritásról szól **Lengyel József** 1965-ben megjelent kisregénye, az *Újra a kezdet*, amelynek szintén *Banicza István* az egyik főszereplője. Itt a hitleri táborban láthatjuk őt, amint az elvtársa szökését készíti elő.) A másik már a félelem nyomásának engedve nem szívesen néz szembe azzal, mit is jelent a Magyarországon hamarosan berendezkedő sztálinizmus:

„(...) és persze én is tudtam, amit ő mondott. De most rosszabb – meztelenül kerget felöltözött irodisták között. Disznóság! Mit prédikál nekem? Álljon ki az utcára, és ott beszéljen. De ott hallgat.”

Maga is látja, ahogy a szeme előtt változnak meg a munkatársai, és lesznek proletárból az új elit tagjai. *Keserű Béla*, a követség egyik hivatalnoka, volt rézmunkás, és felesége, a

pestújhelyi „barnapiros proli lány” hamarosan a volt úri osztály tagjait kezdik utánózni. *Banicza* is csak úgy védekezhet ez ellen, ha legalább a magánéletében megpróbál rendet teremteni, elszakadni a tőle mentalitásban idegen feleségétől, aki őt is szívesen integrálná az új uralkodó osztály soraiba. Más nemigen érdekli, mint drága teveszőr pokrócok és stílbútorok vásárlása.

Baniczára felfelé ívelő karrier vár, a londoni követségen kap magasabb beosztást, bár feltehetőleg csak átmenetileg. Ez a kinevezés inkább annak a jele, amit *Lassú* megjósolt: túl bátor és becsületes, jobb tőle megszabadulni. *Lassú Endrét* pedig visszakísérjük Moszkva-környéki kényszer-tartózkodási helyére, sőt utalás történik arra is, hogy hamarosan ismét letartóztatják.

Lengyel József a kisregény narrációját az elbeszélői nézőpont többszöri változtatásával formálja meg. A hét fejezet valójában öt monológ. Az első és a hatodik *Lassú Endréé*, a második *Banicza* feleségéé, a harmadik és az ötödik *Baniczáé*, a negyedik *Banicza mostohafiáé*, a hetedik pedig egy lágerjárt fiatalasszonyé, aki a volt és leendő rabok kiszolgáltatottságát, kilátástalanságát átélve, várja vissza *Lassú Endrét* Alexandrovba. E monológ közben érlelődik meg benne a gondolat, hogy amíg még újra Szibériába nem száműzik őket, a jövőtlen emberek tiszta, de illúziótlan szerelmével ajándékozta meg „az idegent”:

„Andrej Gavrilovics (így nevezi a fiatalasszony Lassút) idegen, és mégis az én fajtám. A lágerjártak örök vérrokonsága van bennük. És nem gyávult el. És nem hiszi, hogy egy ebédért megkaphat. És nincs felesége tartalékban (...) még a kezemet sem szorította meg, mindig testvéri társként fogtunk kezét. És most egyszerre egészen akarni fogjuk (...) Mindent. Nincs idő.”

Ennek a szerelemnek a leírása a kisregény leglíraibb része. Benne, ha fenyegetetten is, ha villanásnyi időre is, az emberi összetartozás és bizalom szépsége jelenik meg.

Lengyel József kisregénye a renegáttá nem lett kommunista író engedelményre nem hajló antisztálinista, a totális diktatúrával szembe forduló könyve. Olyan könyv, amelyből az önmagát túlélt, de a struktúrákban még ma is jelenlévő sztálinizmus természetrajzából sok minden megérthető.

Megjelent: In: Céllok 1989. január, 8-9.o.